

alun synnyttämä runsas psykologivisti-
nen kirjallisuus joutuu monilta kohdin
auttamattomasti hyllylle; uutta on vähin-
tään yhtä runsaasti tosin tulossa.³ — Ns.
psykeemikielellä ei ole nähdäkseen tämän
ongelman kanssa sikäli tekemistä, että sii-
nä on kyse edelleenkin pintarakenteesta
(ja performanssista eli suorituksesta!).

Kaikille lauseopillisille tarkastelutavoil-
le lieene yhteistä se, että lause tajutaan
enemmäksi kuin sanojen jonoksi. Lineaa-
risuus eli peräkkäisyys on lauseen pinnal-
lisen rakenne; seuraavaa abstraktiotasoa
edustanee ajattelutapa, joka »tunnustaa»
lauseen konstituenttirakenteen olemassa-
olon. Tämä voidaan käsittää hierarkki-
seksi, kuten strukturalismi, useat perin-
teelliset näkemykset sekä Chomsky, taik-
ka sarjaksi peräkkäisiä tai järjestymättö-
miä funktioita, kuten tagmeemianalyysi
ja Hallidayn systeemikielioppi. — Tästä
eteenpäin tiedot erkanevat selvästi. Englan-
tilainen Halliday, joka on tietoisesti kehittä-
nyt kielioppiaan sosiologivistisiä tarkoi-
tuspäisiä silmällä pitäen omaan suuntaan-
sa, on kuitenkin ottanut Chomskyn esit-
tämän syvärakennehaasteen vastaan.⁴
Esittelen lyhyesti hänen tarjoamansa ku-
vausvaihtoehdon lähinnä syväsyntakti-
selle transformationaalis-generatiiviselle
kuvaukselle. Tällä haluan havainnollistaa
sitä seikkaa, että riippumatta kielioppi-
mallista, eksplisiittisyyteen pyrittäessä tule-
lee ennemmin tai myöhemmin tarve se-
littää, paitsi kaikkien ilmeisin sanojen
karkea peräkkäisyys, myös monet muut,
struktuuriketjun taustalle jäävät ilmiöt,
joiden olemassaoloa ei jyrkinkään beha-
vioristi ole pyrkinyt kieltämään.

Hjelmsleviin ja Firthiin nojautuen Hal-
liday käsittää lauseiden — tai yleensäkin
ilmausten — vaativan analyysilta sekä
syntagmaattista (struktuuri-) että para-
digmaattista (systeemi-) kuvausta. Tietyn

rakenteen jokaisessa funktionaalisessa koh-
dassa kielellä on tarjottavanaan joukko
syntaktisia suhteita ja joukko paradig-
maattisia valintoja. Esimerkiksi lauseessa
funktionaalinen lähtökohta SUBJEKTI
tarjoaa ja määrittää ympäristön syntag-
maattiselle suhteelle määrite + pääsana
sekä paradigmaattiselle valinnalle yksikkö
/ monikko. Jokaisessa funktionaalisessa
kohdassa tarjoutuva paradigmaattinen
systeemi, tai oikeammin tällaisten systeemien verkko, on Hallidayn vastine strukturalismin pohjalta syntyneeseen syvärakenteeseen. — Vaikka esimerkkinä oli kovin yksinkertainen, voidaan kuvitella, että kuta hienojakoisempaan funktionaaliseen rakenneanalyysiin mennään, sitä semanttisemmiksi käyvät paradigmaattiset valinnat.

Transformationalistit ovat — omista käsitteistään lähtien — takavuosina pyrkineet todistamaan mm. Hallidayn kaa-
vaimaan kuvausmallin teoreettisesti kelvottomaksi, karkeimman strukturalismin kanssa identtiseksi jne. Tällaiset toisten katsantokantojen tulkitsemiset omista käsitteistä lähtien (jollaisesta nyt Virittäjän lukijoilla alkaa olla enemmänkin esimerkkejä) jäänevät kuitenkin aina omaan arvoonsa niiden rikastuttavien ideoiden varjossa, joita eri koulukuntien keinoin tapahtuva systemaattinen työskentely tuottaa.

Auli Hakulinen

»Se monologinen äänetön puhunta»

Virittäjän uusi vuosikerta alkaa häd-
kähdyttävällä tavalla. Ensimmäisessä ar-
tikkelissa Aarni Penttilä heittää hyvin ka-

³ Jos psykologinen tuloksisto ei todista jonkin teoreettisen postulaatin paikkansapitävyyttä, vikaa on usein kahtaalla: eivät psykologitkaan ole kokeidensa keksimisessä erehtymättömiä.

⁴ Esim. M. A. K. Halliday: Some Notes on 'deep' grammar, *Journal of Linguistics*. Vol. 2, No. 1, 1966.

tegorisessa sävyssä paperikoriin transformaatioteorian käsitteet pinta- ja syvärakenne. Arvostelun jyrkkyyttä osoittaa se, että eräät väitteet torjutaan »kokonaan» (s. 12), toiset osoitetaan »sitovasti» vääriksi (s. 17) ja jotkin ilmoitetaan »ilman muuta kaikin puolin» mielettömiksi (s. 7). Koko puhe syvärakenteesta on sitä lyytä vain pelkkää kuvakieltä.

Tämän jyrkkyyden takia minulla on halu ensimmäiseksi huomauttaa siitä seikasta, että Chomsky on sentään tämän hetken kansainvälisen tieteen suuria nimiä, teoreettisen kielitieteen edustaja, joka nauttii arvonantoa yli oman tieteen rajojen. Sen vuoksi jo päältä katsoen näyttää luonnottomalta syyttää häntä niin alkeellisista virheistä kuin Penttilä kirjoituksessaan tekee.

On hyvin ymmärrettävää, joskaan ei missään nimessä puolustettavaa, miksi Penttilä päätyy näihin tuomioihinsa. Pitäisihän olla itsestään selvää, että jos haluan arvostella Bühlerin tai Bloomfieldin tai Chomskyn kieliteoriaa, en saa lähteä siitä, miten itse ymmärrän kielellisen merkin ym. peruskäsitteet, vaan minun on tarkasti otettava huomioon, miten Bühler tai Bloomfield tai Chomsky ne määrittelee.

Penttilän mielestä puhe »alla olevasta», »perustana olevasta» jne. on kuvakieltä »kiistattoman selvästi». Lainaan Penttilää (s. 9):

... näin on asianlaita siitä yksinkertaisesta ja järkkymättömästä syystä, että kirjoituskielen takaa tai alta ei millään keinoin, ei mikroskooppillakaan löydä mitään, jolla olisi kielitieteellistä merkitystä. Vastaavalla tavalla on äännöskie-

len laita. Tarkinkaan fysikaalinen tutkimus ei paljasta mitään äänivärähdysten todellisuuden takaa tai alta. On olemassa vain kulloinenkin lause...

Tässä sitaatissa kiinnittää huomiota kaksi seikkaa, kirjoitus- ja äännöskielen jyrkkä erottaminen ja kielellisen merkin jyrkkä käsittäminen yksipuolisesti fyysiseksi olioksi. Edelliseen kohtaan palaan tuonnempana. Jälkimmäisen suhteen voimme todeta, että Penttilä on unilateraalisen merkin kannalla, kun sitä vastoin transformaatioteoria käsittää merkin bilateraaliseksi.

Penttilän mielestä sanoille on ominaista, että kielenkäyttäjät ymmärtävät ne. Kielenkäyttäjän näin kokema elämys siis sisältää »ainakin yhden» sellaisen piirteen, joka puuttuu muita muodosteita koettaessa. »Mitään muuta ratkaisevaa eroa näiden kahden olioryhmän kesken ei olekaan» (Suomen kelioppi s. 106). Merkitys on siten jotakin, joka ei kuulu itse kieleen, ts. kielellinen merkki on unilateraalinen.¹

Transformaatioteoriaa arvioitaessa olisi joka tapauksessa pitänyt ottaa huomioon, että se määrittelee kielellisen merkin bilateraaliseksi. Merkillä on kaksi puolta, sisältö ja ilmaus. Esim. suomen partitiivi edustaa sisällön puolesta vain yhtä morfeemia², mutta ilmauspuolella sillä on neljä eri asua, esim. *maata*, *työtä*, *sanaa* ja *kynää*. Generatiivis-transformationaalinen kielen teoria käsitteleeikin erikseen sisällön puolen ja erikseen ilmauksen puolen. Edellinen on nimeltään semanttinen komponentti ja jälkimmäinen fonologinen komponentti. Millä tavalla tämä teknisesti käy, on toinen asia.

¹ Mahdollisten vastaväitteiden varalta esitän seuraavan lisähuomautuksen. Tietenkin Penttiläkin puhuu tarkoitamisesta. »Sanaelämyksillä» on tarkoitamisaines. Näin hänkin toteaa sanojen olevan »symbolisuhteessa johonkin, itseensä tai johonkin muuhun, tavallisin johonkin ekstralingvaaliseen» (mts. 113). Jos tästä halutaan päätellä jotenkin bilateraalisen merkin suuntaan, niin huomautan sitaatin viimeisestä sanasta »ekstralingvaalinen». Sekin siis viittaa vain samaan: tarkoitamisaines ei Penttilän mukaan kuulu itse kieleen. Sitä paitsi, jos se ei viittaisikaan, niin asia siitä vain pahenisi: saman teorian puitteissa kielellinen merkki käsitettäisiin sekä unilateraaliseksi että ei-unilateraaliseksi, ts. bilateraaliseksi, mikä johtaisi ristiriitaan.

² Mielenkiintoinen seikka, vaikkei tässä yhteydessä ratkaisevan tärkeä, on se, että partitiivi on yksi vain morfeemisesti; semanttisesti sillä on useita funktioita, kuten tunnettua.

Penttiläkin huomauttaa (s. 11—12) aivan oikein, että transformaatioteorian edellyttämät syvärakenteet on tarkoitettu löydettäviksi lauseiden merkityksestä, »miten viimeksi mainittu nyt sitten lie-neekään ymmärretty». Kas siitä onkin kysymys.

Ns. psykeemikieli on yksi Penttilän yrityksistä selvittää, mitä merkityksellä ja siis syvärakenteella transformaatioteoriassa voidaan tarkoittaa. Penttilän mukaan sekä äännös- että kirjoskielen ainesten yhteydessä esiintyy »niihin kuitenkin suoranaisesti sisältymättä» jota-kin psyykkistä (s. 11):

... kirjoittaminen (psyykkisine aktiviteetteineen) sekä äänetön lukeminen (joka käsittää myös luetun ymmärtämisen) ja ... ääneen lukeminen, puhuminen (jota edeltää ja myötäilee lingvaalinen psyykkinen tapahtumasarja), kuunteleminen (ynnä siihen liittyvä puhunnan tajuaminen) sekä ... se monologinen äänetön puhunta, jonka olemassaolosta melkein kaikilla on oma-kohtaista kokemusta.

Tätä ilmiötä Penttilä siis nimittää psykeemikieleksi ja rinnastaa sen äännös- ja kirjoskieliin. Kohtaamme siis jälleen tuon jyrkän jaon äännös- ja kirjoituskieliin. Mihin se perustuu? Siihen, että kielelliset ainekset käsitetään unilateraalisiksi. Kun merkissä on olennaista vain ilmauspuoli eikä siihen liittyvää merkitystä käsitetä kieleen kuuluvaksi, niin kaikki kaikessa on ilmausaines. Kun »tarkoittamis-aineksen» olemassa olo kuitenkin on kiistaton, niin on ajateltavissa, että se voitaisiin käsittää psykeemikielen tapaan. Psykeemikieltä, eräänlaista »puhunnan mekanismia» (s. 13), voitaisiin Penttilän mukaan nyt nimittää (s. 11)

kokonaan syvällä taikka perustana olevaksi toiminnoksi. Ei ole mahdotonta puhua kunkin [so. äännös-, kirjos- ym. kielen] syvärakenteestakaan, sillä puhunnalla epäilemättä on psyykkisiä rakenneominaisuuksia ...

Tällä ei kuitenkaan ole mitään tekemistä transformaatioteorian syvärakenne-

käsitteen kanssa, ei todellakaan muuta kuin tuo sama sana »syvärakenne», koska perusteet ovat täysin erilaiset. Ja voimme yhtyä — johtopäätöksen vain toisin päin tulkiten — Penttilän toteamukseen (s. 12), ettei ainakaan psykeemikieli tarjoa tosiasiallisia esimerkkejä lauseiden syvärakenteista ...

Jos asetumme bilateraalisen kielellisen merkin kannalle, voimme todeta, että sisällön puoli, merkityksen puoli on tietenkin se alue kielen kokonaisuudessa, joka on äännös-, kirjos-, psykeemi- yms. kielille (jos niitä kieliksi haluamme kutsua) yhteistä. Tai käyttäakseni Penttilän omia sanoja tämän mukaisesti tulkiten (s. 11):

Psykeemikieli ... sekä kirjos- ja äännös-kieli ovat ilmeisesti suuressa määrin keskenään isomorfisia, ts. näiden kielimuotojen rakenteen kesken on pitkälle menevää vastaavuutta (vaikka ne fyysisesti ovatkin kokonaan erilaisia).

Suomen äännös-, kirjos-, psykeemi- yms. kielille on yhteistä jopa se, että fonologisessa komponentissa partitiivilla on neljä erilaista ilmiä. Yhteistä niille vielä suuremmalla syyllä on se, että morfeemi »partitiivi» on yksi; merkitäänpä sitä sitten millä symbolilla tahansa, esim. *maa* + *Part*, *työ* + *Part*, *sana* + *Part* ja *kynä* + *Part*. Mikä tässä on yhteistä, sen voidaan sanoa olevan abstraktista.

Tässä ei ole syytä yleisesti pohtia käsitettä »abstraktinen». Riittää, kun totean ymmärtäväni abstraktisella jotakin, joka ei ole välittömästi havaittavaa, kuten konkreettiset esineet taikka puhutun tai kirjoitetun kielen ainesten havaittavat ilmiä, mutta joka silti kuuluu reaalisen maailman piiriin.

(Aistein) havaittava maailma nimittäin on suppeampi kuin »reaalimaailma». Sillä mitä todella tarkoitetaan, kun väitetään, että sanat »underlying — perustana oleva», »syvällä oleva» ovat kuvakieltä? Mitä todella seuraa, jos transformaatioteoria rikkoo Penttilän vaatimusta (s. 15)?:

Pelkille kuvitelmille ei ole lupa rakentaa.

Se merkitsisi sitä, että transformaa-

tioteorian syvärakenteet olisivat täysin verrattavissa kentauriin tai joulupukkiin. Nämähän ovat olioita, joita vain kuvitellaan ja joista puhutaan vain sopimuksen perusteella ja joita koskevista lauseista ei seuraa mitään todellisuuteen nähden. Kentauri ei ole havaittava eikä reaalin olio. Mutta lauseen syvä rakenne ei kuulu havaittavaan, mutta kyllä reaali maailmaan. Ja todistus siitä, että syvä rakenteita ei ole olemassa, onnistuu vain siinä tapauksessa, että niistä ei todellisuuteen nähden seuraa mitään. Partitiivin morfeemi ei kuulu havaittavaan maailmaan, koska sillä on neljä eri ilmiä, mutta siitä huolimatta se on reaalin, koska tämän morfeemin suhde ilmiäsiuhinsa on yksinkertaisilla ja täsmällisillä säännöillä esitettävissä. Tämän reaalisuuden »kriteerin» tunnustaa itse asiassa epäsuorasti Penttiläkin. Hän sanoo nim. väitös- ja kysymyslauseen välisestä eroista, että se on »lainalainen ja siis usein toistuva» (s. 17).

Vaikka näin on mielestäni selvää, ettei psykeemikielellä ole mitään tekemistä transformaatioteorian syvä rakenteiden kanssa, niin seuraan sen kehittelyä vielä lisää antaakseni vielä uuden todistuksen Penttilän piittaamattomuudesta transformaatioteorian omiin lähtökohtiin nähden.

Generatiivis-transformationaalinen kieliooppi generoi eli johtaa kielen lauseet, kuten tunnettua, teoriasta eksaktisten uudelleenkirjoitussääntöjen avulla. Tätä johtoa Penttilä pyrkii nyt arvostelemaan psykeemikieltään tarkastelemalla. Psykeemikielenkin lauseilla on »vaiheita». Penttilä jatkaa (s. 13):

Sanottavalla on vaiheensa, mutta ne ovat päätösvaiheen tavoittelua eivätkä minkään »transformointihistorian» läpikäyntiä. Esivaihe saattaa olla katkelmallinen, vain jotakin erityisen tärkeätä sanottavasta sisältävä . . . Psykeemikielen lauseet ovat siis sikäli kuin niissä vaiheita voidaan todeta, enimmältä vajanaisia ja sitten kehittyneempiä — päinvastoin kuin Chomskyn pintastrukturit . . .

Toisin sanoen, psykeemikieli ja transformaatioteoria käyttäytyvät tässä aivan vastakkaisin tavoin. Edellisen mukaan lauseet ensin ovat »vajanaisia» ja sitten kehittyneempiä, mutta jälkimmäisen mukaan meillä on syvä rakenne, joka toteutuu paremmin tai huonommin tuotetuissa pintarakenteissa.

Tässä olisi pitänyt ottaa huomioon käsitepari »kielellinen kyky» (competence) ja »suoritus» (performance). Transformaatioteorian mukaan ajatellaan, että jokaisella kielellä puhuvalla ihmisellä on vaistomainen kyky puhua ao. kielellä ja tutkimuksen tarkoituksena on saada tämä implisiittinen tieto eksplisiittisenä esiin. Jokaisella kielenkäyttäjällä on tämä kyky, mutta sen käyttäminen voi olla enemmän tai vähemmän vajavaista, ts. suoritus voi olla tavalla tai toisella puutteellista.

Psykeemikieli kuuluu sitä vastoin kokonaan suorituksen eli performanssin piiriin. Eihän ole kysymys siitä, miten joku ihminen jonkin kielellisen esityksensä kypsyttää, vaan siitä, miten on ymmärrettävä se luova kyky, joka ilmenee kielellisessä toiminnassa. Jotta tulisi ilmeiseksi, kuinka kaukana ollaan psykeemikielen »vaiheista», tarkastelen puheena olevaa käsitteitä hieman lisää. Penttilän siteeraama kielitieteen ensyklopedia määrittelee nämä käsitteet seuraavasti:

Linguistic competence is contrasted with linguistic performance: competence is a native speaker's largely unconscious knowledge of a language-system whereas performance is the way in which he exploits this knowledge. Kielellinen kyky ilmenee käytännössä mm. seuraavasti. Voimme annetusta sanaaggregaatista sanoa, onko se lause vai ei. Voimme tajuta monimielisyyttä kielellisissä ilmauksissa, esim. *Metsästäjien ampuminen on laitonta*. Voimme tajuta lauseen kokonaisuuden, vaikka pintarakenne eli ilmiäsiuh olisi puutteellinen. Kirjallisuudessa tunnetaan tästä huvittava esimerkki. Erik Ahlman (Vir. 1943 s. 267) väitti syntaktisesti mielettömäksi sanaaggregaatiksi ilmausta *tässä on että iso huomenna*.

Kuitenkin Paavo Ravila (Vir. 1944 s. 120) esitti, että se on ymmärrettävä ja mahdollinen ilmaus, jos se käsitetään vastaukseksi kysymykseen: »sanotaanko siinä käskyssä, että pieni partio lähtee huomena?» Toisin sanoen ilmaus tulee kokonaiseksi ja mielekkääksi, kun se täydennetään seuraavasti: *tässä (käskyssä) on että iso (partio lähtee) huomenna.*

Tämä kaikki merkitsee sitä, että syntaktisen struktuurin perustana on abstraktinen muoto. S. 15 Penttilä mainitsee saksalaisen tutkijan Manfred Bierwischin artikkelista lauseet *Der Teufel holt den Soldaten* ja *Den Soldaten holt der Teufel*, jotka ovat siitä esimerkkinä. Bierwischin mukaan näiden lauseiden ero on »pinnallinen», mutta niille voidaan konstruoida yhteinen abstraktinen syvästrukturi. Tämän mahdollisuuden Penttilä tahtoo kiistää, jälleen varsin jyrkästi (s. 17):

On sitovasti siis osoitettavissa, ettei ole sellaista abstraktista muodostetta kuin se, jota Bierwisch on ajatellut syvä-rakenteeksi.

Tässä kohtaa esitetty todistelu on käsitteäkseni mielenkiintoisempi kuin edellä käsittelemäni, vaikka sekään ei ole vapaa siitä, että asioita tarkastellaan arvostelijan omista edellytyksistä käsin eikä arvostelun teorian lähtökohdista.

Konkreettisesti sanottuna on kysymys siitä, onko olemassa sellaista syvärakennetta, josta voitaisiin johtaa esim. lauseet *Lähden huomisaamuna* ja *Lähdenkö huomisaamuna?*

Koska en voi edellyttää, että lukija tuntee Penttilän ns. sanateoriaa, on siitä aloitettava. Se merkitsee matemaattisen joukko-opin soveltamista perinnäisen tyylliseen sanaoppiin. MMM matematiikan kirjan sivulla 11 oikean palstan toisella rivillä on »sana» *luku*, yhdeksännellä rivillä on »sana» *lukuja* ja viimeistä edellisellä rivillä »sana» *luvussa*. Näin käytetty »sana» merkitsee samaa kuin »esiintymä» tai »sane». Mutta muodostetta *luku* voi löytää muualtakin jopa lukemattomia kertoja. Samoin muodostetta *lukuja* tai *luvussa* jne. Kukin niistä muodostaa siten joukon,

jossa voi olla äärettömän monta jäsentä eli alkioita. Tällaista joukkoa Penttilä nimittää sananmuodoksi tai sanan taivutusmuodoksi. Voidaan esim. sanoa, että sananmuoto *luku* esiintyy mainitussa kirjassa niin ja niin monta kertaa. Edelleen tällaiset esiintymien eli saneiden joukot *luku*, *luvun*, *lukua* jne. muodostavat yhdessä joukkojen joukon *luku*. Tätä muodostetta nimitetään sanaksi.

Sanakäsite muodostaa täten hierarkkisen järjestelmän, joka edustaa kolmea eri loogista tyyppiä. Sanalla »sana» voidaan siis tarkoittaa kolmea eri asiaa, jotka kuuluvat erilaisiin loogisiin tyypeihin. Alina ovat esiintymät eli saneet. Toista tyyppiä edustavat saneiden joukot eli sananmuodot ja kolmatta saneiden joukkojen joukot eli sanat. Vastaavasti ilmauksessa *luku* voi olla kysymys esiintymästä, sananmuodosta tai sanasta. Muoto on kai sitä abstraktisempi, mitä korkeampaan loogiin tyyppiin se kuuluu.

Tämän kaavan mukaisesti Penttilä tulkitsee nyt Bierwischin esitystä. Jotta voisimme johtaa abstraktisesta rakenteesta esiintymät muotoa *Lähden huomisaamuna* ja *Lähdenkö huomisaamuna?*, niin kuin Bierwischin esitys edellyttää, pitäisi sen mukaan siis olla olemassa sanaa vastaava muodoste lauseiden piirissä.

Asian selvittämiseksi muodostetaan ensin havaittavien lauseiden joukko {*Lähden huomisaamuna*}, ja se saadaan aikaan, koska tätä muotoa olevia havaittavia lauseita voidaan kirjoittaa uudelleen monta kertaa. Eri kertojen esiintymät eivät ole kokonaan identtiset, vaan esiintyy »huojuntaa ja erilaisuutta», ja se voi jopa aiheuttaa sen, että lauseen identifioiminen voi liikkua »varsin väljissä rajoissa». Samaksi tunnettavuuden raja ylitetään, kun väitöslause muuttuu kysymyslauseeksi, esim. *Lähdenkö huomisaamuna?* Sanasto on kuitenkin sama ja »ero lähtölauseeseen verraten lainalainen ja siis usein toistuva». On siis (s. 17)

lähellä se ajatus, . . . että lähtölause ja puheeksi otetun laiset kysymyslauseet kuuluisivat alkioina samaan joukkoon.

Taivutusoppia mukaillen voisi nyt sanoa, että lähtölause *Lähden huomisaamuna* edustaa nominatiivia, *Lähdenkö huomisaamuna?* rogatiivia, *On lähdeittä huomisaamuna* nessiiviä jne. Näin näyttäisi syntyvän »lause», »joka taipuu ja joka näin olisi eräässä suhteessa verrattavissa sanoihin».

Analogia ei kuitenkaan ole täydellinen. Sanaa »sana» voidaan tosin käyttää sanesta, sananmuodoista ja sanoista. Mutta sanaa »lause» voidaan käyttää vain havaittavista lauseista ja niiden luokista, eikä lauseiden piirissä voida muodostaa korkeampaa loogista tyyppiä edustavaa muodostetta, jota edelleen olisi voinut nimittää lauseeksi. Kun sanomme, että »*Rehellisyys maan perii*» on lause, niin väite koskee vain esiintymiä *Rehellisyys maan perii*, mutta ei joukkoa {*Rehellisyys maan perii*}, koska tämä joukko itse ei ole lause. Tässä Penttilä ilmeisesti on oikeassa. Ei ole käsitettä »taipuva lause», niin kuin on käsite »taipuva sana». Loogisten käsitteiden hierarkiassa havaittavan lauseen joukko on samalla tasolla kuin kaikkien lauseiden joukko » eikä alemmalla tasolla kuten sananmuoto on sanaan verrattuna».

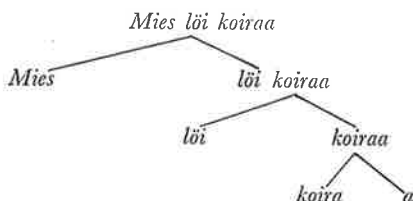
Edellä kaavamaisesti esitelty sanateoria, joukko-opin sovellus perinnäisen kieliopin eräaseen osaan, on ilmeinen saavutus. Mutta on aivan ilmeistä, että sen pätemisalue on suppeampi, kuin Penttilä näyttää ajattelevan. Erityisesti transformaatioteoriasta on sen pohjalla mahdoton sanoa mitään. Transformaatioiden »vaiheet» eivät ole missään yhteydessä loogisiin tyyppeihin, joten äskeinen todistelu ei lainkaan tehonnut niihin.

Olen lectio praecursoriassani (Vir. 1949 s. 265) kiinnittänyt huomiota siihen jo ennestään tunnettuun tosiasiaan, kuinka sana irrallisena on monimerkityksinen ja häilyvä, mutta lauseyhteydessään merkitykseltään selvä ja täsmällinen. Tämä merkitsee sitä, että lausekokonaisuus on perustavampi kielellinen ilmiö kuin sana konsanaan. Lauserakenteen tämän mukaisesti primääristen säännönmukaisuuksien maailmasta on perinnäinenkin kielioppi ollut selvillä, nim. kun se on har-

joittanut lauseenjäsennystä. Lauseenjäsennyksellä ei kuitenkaan ole ollut perinnäisessä kieliopissa luontevaa asemaa. Sitä vastoin se ns. välittömien konstituenttien teorian muodossa on ilmeisesti generatiivis-transformationaalisen teorian lähtökohtia. Tämän yhteyden havainnollistamiseksi tarkasteltakoon lyhyesti yksinkertaista esimerkkiä.

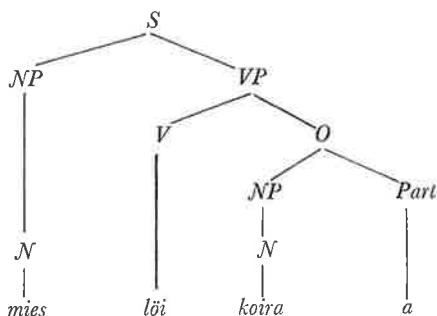
Lauseen *Mies löi koiraa* jäsennämme sen mukaisesti siten, että ensin jaamme sen kahtia: *mies*, jota myös voidaan nimittää subjektiosaksi, ja *löi koiraa*, jota myös voidaan nimittää predikaattiosaksi. Sanomme, että lauseellamme on kaksi konstituenttia *mies* ja *löi koiraa*. Jälkimmäisen konstituentin voimme jakaa edelleen niin ikään kahtia: *löi*, jota voimme nimittää predikaatiksi, ja *koiraa*, jota voimme nimittää objektiksi. Tällä tasolla konstituentteja siis ovat *löi* ja *koiraa*. Mutta esim. ilmaukset *mies* ja *koiraa* eivät ole keskenään konstituentteja, koska ne kuuluvat jäsennyksessä eri tasoille. Ne eivät ole välittömiä konstituentteja. Mutkikkaammissa lauseissa on tietenkin useampia tasoja, mutta periaatteessa jo tämä riittää osoittamaan, että tällaisessa lauseenjäsennyksessä lauseella osoittautuu olevan hierarkkinen rakenne. Mutta tämän hierarkian eri tasot eivät kuulu erilaisiin loogisiin tyyppeihin kuten Penttilä sanateorian muodosteet.

On olemassa useita tapoja, joilla voidaan havainnollistaa lauseiden hierarkista rakennetta. Voidaan esim. käyttää viisto- (tai pysty)viivaa: *Mies // löi / koiraa*, tai hakasulkeita: *[[Mies] [[löi] [koiraa]]]*. Erittäin tärkeä on kolmas tapa, puukuvaja. Tällöin eri tasot kirjoitetaan alakkain ja eri osien väliset suhteet osoitetaan viivoilla:

Tämä havainnollistamistapa on tärkeä sen vuoksi, että sen avulla on helpoimmin osoitettavissa tämän analyysin luonne ja lauseenjäsennyksen yhteys generatiivis-transformationaalisen teorian omaksuman lauseiden johdon perusideaan.

Nämä symboliset kuvaukset havainnollistavat esimerkillemme ominaista yleistä piirrettä. Sillä sellaisia lauseita voi löytää paljon, joilla on tämä sama rakenne, esim. *Tekokuu kiersi maata*. Tämä yhteinen syvärakenne saadaan esiin, kun puukuvaajassa kaikki solmukohdat merkitään yleisin symbolein; (en tässä selitä näitä symboleita, koska ne ovat tuttuja useimmista oppikirjoista tai ovat muuten helposti tunnettavissa, verbin jätän lähemmin analysoimatta):

Mainitsemamme esimerkit voitaisiin nyt generoida eli johtaa vaikkapa seuraavilla säännöillä:

1. $S \rightarrow NP + VP$
2. $NP \rightarrow N$
3. $VP \rightarrow V + O$
4. $O \rightarrow NP + Part$
5. $N \rightarrow mies, koira, tekokuu, maa$
6. $V \rightarrow löi, kiersi$
7. $Part \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} ta / \text{ympäristössä } KVV_ \\ a / \text{ympäristössä } XKV_ \end{array} \right\}$

Tämä äärimmilleen yksinkertaistettu kaavamainen esitys pyrkii vain havainnollistamaan, mihin tuttuihin havaintoihin perustuu transformaatioteoria¹ ja millainen on näiden yhteys.

Huomaatan lopuksi seuraavasta yleisestä seikasta. Kaikki kokemustietomme on koottu todellisten havaintojen pohjalla, ja induktio on siinä näytelty keskeistä osaa. Ja vaikka alku olisi kaukanakin ajassa, tämän alkuperän jäljet ovat edelleen nähtävissä. On nyt hyödyllistä induktion laadun mukaan verrata perinnäistä kielioppia ja transformaatiokielioppia toisiinsa. Tällöin huomataan heti, että induktion niin sanoakseni suunta on tavallaan vastakkainen. Perinnäisessä kielioissa ensin analysoitiin äänteet, sitten muodot ja sanat ja vasta lopuksi selvitettiin mihin tehtäviin sanoja ja muotoja lauseessa käytettiin. Transformaatiokieliopissa analysoitiin ensin lausekokonaisuuksia ja niiden elementtejä pienimpiin sisällön elementteihin asti. Vasta sen jälkeen analysoitiin ilmauspuolta. Ilmauspuolen esitys, morfofonemiikka, merkitsee vain sisällön elementtien fonologista tulkintaa, ja sen tarkoituksena on vain antaa sisältöpuolen elementeille se ilmaisu, mikä niillä todellisessa puheessa on. Penttilän sanateorialla ei siinä ole mitään sijaa. Mutta koska tämäkin on omilla perusteillaan pätevää tietoa, niin silläkin on oma paikkansa kielellistä ilmiötä koskevan kuvauksemme kokonaisuudessa. Toistaiseksi on kuitenkin tyydyttävä toteamaan, ettei ole näköpiirissä mitään, mikä välittäisi tai soveltaitisi.

Paavo Siro